

Ронай Л.М.

ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

РОЗВИТОК ДЕРЖАВНО-ЦЕРКОВНИХ ВІДНОСИН В УГОРЩИНІ В МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД

В роботі проаналізовано взаємовідносини держави і церкви в політичній та економічній площинах. В дослідженні розглянуто проблематику церковних громад як фундаментальної основи католицької автономії, охарактеризовано діяльність конфесійних рухів та об'єднань. Висвітлено роль римо-католицької церкви у сфері освіти й культури, здобутки і слабкі місця католицької історіографії.

Суспільно-політичне життя країни неодноразово ставило перед католицькою церквою виклики, і її реакції на них відображалися в політичній активності, особливо в 1919–1923 рр., на початку 1930-х рр. і в останній період Другої світової війни.

В дослідженні охарактеризовано діяльність церкви в міжвоєнний період в Угорщині. Вплив та роль церкви в Угорщині в міжвоєнний період. Особливості функціонування церков.

В роботі проаналізовано особливості державно-церковних відносин в міжвоєнний період. Досліджено діяльність та вплив католицької церкви в Угорщині в міжвоєнний період. Роль і значення католицької церкви в угорському суспільстві міжвоєнної доби підтверджують статистичні дані трьох переписів населення, проведених відповідно в 1920, 1930 і 1941 рр. Проаналізовано, що католики протягом усього історичного періоду між двома світовими війнами становили абсолютну більшість населення Угорщини. До 1930-х рр. істотних змін у конфесійному складі населення країни не відбувалося.

В дослідженні проаналізовано діяльність капеланів. Важливою сферою співпраці Угорської держави з католицькою церквою було капеланство в лавах збройних сил.

В роботі проаналізовано особливості розвитку католицької церкви в Угорщині. Характеристика інших релігійних напрямів та їх роль в Угорщині в міжвоєнний період.

Щодо належності різних соціальних верств населення до тієї чи іншої конфесії, чітких і сталих закономірностей у міжвоєнну добу виявлено не було.

Ключові слова: церква, держава, Угорщина, міжвоєнний період, політика.

Постановка проблеми. Угорщину після 1919 р. знаний тогочасний історик Д. Секфю влучно назвав необароковою, що набагато виразніше передає зміст державно-церковних відносин, ніж посилення на християнсько-національний характер держави. Під впливом необарокового духу великі національні свята за часів М. Горті відзначалися під знаком релігійності і благоговіння, і навіть державні свята тією чи іншою мірою святкувалися з певними ознаками церковних ритуалів. Носієм як барокового, так і необарокового стилів був у першу чергу католицизм. Звідси випливає, що в міжвоєнну епоху дійсно відбувся католицький ренесанс, що проявилось насамперед у розквіті чернечих орденів, католицьких рухів та різноманітних організацій. Показово, що це відбувалося за обставин, коли сам регент був реформатором, а значна частина його прем'єр-міністрів і міністрів були протестантами, що дало підстави Ватикану вважати тогочасний угорський режим протестантським. Але в суспільному, гро-

мадському та культурному середовищі спостерігалася домінантність католицької більшості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Особливості державно-церковних відносин в Угорщині в міжвоєнний період досліджувало багато вітчизняних та зарубіжних вчених. Серед них: Борові Й., Балог М., Гергель Й., Чізмадіа А., Ромшіч І. та ін.

Формулювання цілей статті. Державно-церковні відносини в Угорщині є темою дослідження багатьох вчених. Особливості державно-церковних відносин в Угорщині в міжвоєнний період потребують подальшого дослідження. Метою дослідження є аналіз розвитку державно-церковних відносин в міжвоєнний період.

Виклад основного матеріалу дослідження. Якщо говорити загалом про місце церкви в суспільному житті Угорщини в епоху М. Горті, слід відзначити, що порівняно з ліберально-консервативним періодом її роль зросла. Це було помітно майже в кожній сфері державного і суспільного

життя. Частково причина цього полягала в чисельній більшості католиків, впливі відповідних закладів, значенні фінансово-господарських джерел, загальній атмосфері, що панувала в суспільстві. З іншого боку, давалася взнаки спадщина минулого: католицька церква традиційно мала державний статус, домінуюче положення, залишалися потужними традиції, що її живлять. Організм церкви та її тодішня ментальність були й залишалися невіддільними від державної системи [7, old. 149].

Значимість і роль католицької церкви в угорському суспільстві міжвоєнної доби підтверджують статистичні дані трьох переписів населення, проведених відповідно в 1920, 1930 і 1941 рр. Порівняльну характеристику цих даних неважко зробити, користуючись конфесійною мапою, представленою в табл. 1. На цій мапі результати перепису населення 1920 р. фіксують вихідну конфесійну статистику; результати перепису 1930 р. дають уявлення про конфесійну картину, характерну для середини досліджуваної епохи; результати перепису 1941 р., доповнені даними з південних областей Угорщини, унаочнюють зміни, що відбулися після анексії суміжних територій.

Як видно з табл. 1, католики протягом усього історичного періоду між двома світовими війнами становили абсолютну більшість населення Угорщини. До 1930-х рр. істотних змін у конфесійному складі населення країни не відбувалося. Питома вага римо-католиків зростає на 0,9%, а іудейів – зменшилася на 0,8%; це були найбільші зміни, що спали в око. Але на початок 1940-х рр. ситуація змінилася кардинально: з 1930 по 1941 рр. дуже суттєво зростає частка греко-католиків і православних (відповідно на 9,3% і 3,3%), при цьому зменшилася питома вага римо-католиків (на 9,8%), євангелістів (на 1,1%) та реформатів (на 1,9%).

Суттєві зміни відбулися в національному складі конфесій Угорщини. Щодо католиків латинського обряду, абсолютна їх більшість були угорцями, хоча в країні можна було зустріти і словацьких, і німецьких римо-католиків. До 1938 р. переважна більшість греко-католиків також були угорцями, а в 1939–1941 рр. значне зростання частки цієї конфесії було зумовлене приєднанням до Угорщини територій, на яких проживали українці та румуни. Серед євангелістів більшість до того становили словаки, але наприкінці 1930-х рр. питома вага словаків приблизно зрівнялася з угорською та німецькою частками. Реформати, а також унітаристи були угорцями майже всі без винятку. Представники православної церкви в Угорщині традиційно розглядалися як поодинокі явище; національний склад цієї конфесії наприкінці 1930-х рр. не змінився. З числа іудейів угорцями вважали себе близько 80% представників цієї конфесії, а німцями – близько 20% [5, old. 121].

В Угорщині після розпаду імперії сформувалися так звані змішані відносини між державою та релігійними організаціями. З одного боку, католицька церква втратила статус державної релігії; з іншого, не відбулося радикального розділення держави і церков, завдяки чому церкви могли розраховувати на державну підтримку. З огляду на історичні традиції така підтримка стосувалася передусім католицької церкви. Між нею та державним апаратом інколи спалахували конфлікти, але жодного разу вони не дійшли тієї критичної межі, за якою вирішення проблем було б унеможливлене без укладення конкордату. Адже, загалом відносини між Угорською державою та католицькою церквою розвивалися гармонійно до тієї міри, якої було достатньо, щоб не вважати конкордат вигідним. Правове регулювання цих відносин майже не змінилося з часів прийняття ХХ Закону

Таблиця 1

Питома вага представників різних конфесій на конфесійній мапі Угорщини 1920-1941 рр. (%)

Укладено на основі: [3, old. 165]

Конфесії	Представництво конфесій (у %)		
	Переписи населення		
	1920 р.	1930 р.	1941 р.
Католицька латинського обряду	63,9	64,8	55,0
Католицька грецького обряду	2,2	2,3	11,6
Православна	0,6	0,5	3,8
Євангельська	6,2	6,1	5,0
Реформатська	21,0	20,9	19,0
Унітарна	0,1	0,1	0,4
Іудейська	5,9	5,1	4,9
Інші	0,3	0,4	0,1

про релігійну політику від 1848 р., а особливо – XLIII Закону від 1895 р. про свободу віросповідання. На законодавчому рівні ці акти забезпечували повну свободу совісті і віросповідання.

Крім історичної праці, Б. Гоман передав у руки Е. Пачеллі офіційний звіт за 1935 рік, який характеризує ставлення Угорської держави до римокатолицької церкви. Оскільки наведені в документі дані та конкретні показники мають стосунок до предмету дослідження, наводимо їх нижче.

1. Угорська держава щорічно надає з бюджету католицькій церкві 1.700.000 пенге допомоги для різних церковних цілей (доплати до виплат нижчому духовенству, вчителям-теологам, священикам на пенсії; будівництво храмів, монастирів, католицьких шкіл).

2. Угорська держава щорічно виділяє близько 20 млн. пенге на матеріальні і персональні витрати католицьких шкіл.

3. У період між 1922 і 1931 рр. держава виділила на жіночі монастирі та школи, якими управляли монахині, близько 7 млн. пенге.

4. У кожній народній та середній школі обов'язковим предметом є релігія.

5. З дозволу обласного єпископа чернечі ордени можуть вільно оселятися на території Угорщини; монастирі звільняються від сплати домового податку.

6. Теологи і духовенство користуються частиною прав «*privilegium fori*», тобто вони звільнені від військової служби.

7. Угорські національні військові сили мають капеланів, які отримують державні зарплати.

8. В Угорщині кожна римокатолицька парафія має право на накладення податку. Держава надає юридичну підтримку як при стягненні податку, так і у випадках відмови, тобто підтримку примусового стягнення податків через державного виконавця (*Brachium saeculare*). Таку саму допомогу держава надає і при стягненні коштів на утримання священика (*lecticale*), виконання обов'язків патронату.

9. Обласний єпископ є за своєю посадою членом законодавчої Верхньої палати парламенту Угорщини. Головою комісії з питань народної освіти Верхньої палати є князь-примас. Крім того, обласний єпископ є членом законодавчих органів комітату.

10. Єпископ має право вільно засновувати парафії, школи, об'єднання, зводити храми, надавати чернечим орденам дозволи на поселення.

11. Церковні органи влади з 1934 р. користуються повною свободою при управлінні католиць-

кими школами, які видають атестати державного взірця. Уряд здійснює тільки найвищий нагляд (зокрема *inspectio*) над цими школами. З числа всіх шкіл, які є в країні, католицька церква утримує: а) початкові школи (2967 шкіл або 43% від усіх початкових шкіл); б) середні школи (47 шкіл або 29% від усіх середніх шкіл); в) вчительські семінарії (35 семінарій або 59% від усіх вчительських семінарій).

12. Єпископи мають у своєму розпорядженні значне нерухоме майно, яке церкві дарували наші святі королі та приватні особи. Вони вільно розпоряджаються своєю нерухомістю зі згоди Єпископської кафедри та з відома Апостольського Святого Престолу. Міністр у справах релігії та народної освіти (міністр культу) здійснює тільки нагляд за цим майном. Так само у своєму розпорядженні мають майно і капітули та чернечі ордени (Орден Святого Бенедикта, цистерціанці (бернардинці), премонстранти (Орден регулярних каноніків-премонстрантів), піаристи, а віднедавна також отці єзуїти).

Важливою сферою співпраці Угорської держави з католицькою церквою було капеланство в лавах збройних сил. Майже одночасно з утворенням самостійних збройних сил Угорщини було прийнято рішення про організацію угорського католицького військово-польового єпископства, яке надалі керувало роботою військових священиків-капеланів [2, old. 184]. Однак Святий Престол обмежував юрисдикцію єпископа збройних сил, не вважаючи його рівним за рангом дієцезійному єпископу. Таким чином, за рангом єпископ збройних сил не був повноправним учасником нарад Єпископської кафедри, хоча міг бути присутнім на них на підставі запрошення. Скандали, пов'язані з особою першого єпископа збройних сил І. Здревича (наприклад, його участь у підробці франків) ще більше посприяли відособленню членів Єпископської кафедри від військово-польових єпископів. Ситуація дещо змінилася на краще, коли єпископом збройних сил став І. Гас. Він виконував свої функції до самого кінця епохи правління М. Горті і з ним вдалося налагодити коректну плідну співпрацю. На відміну від інших, єпископ І. Гас публічно висловлював свою думку лише щодо справ, які були безпосередньо пов'язані із забезпеченням душпастирської військової служби.

Система відносин Угорської держави і католицької церкви була розбудована й на нижчих щаблях. Завдяки цьому духовенство у значній кількості діставало місця передусім в обласних і міських законодавчих комісіях. Закон про

законодавчу діяльність офіційно уможлилював, щоб у 1930-х рр. у комітатських комісіях було 159 католицьких священників, а в містах із правом законотворення – відповідно 28 [4, old. 330].

Відносини католицької церкви з державним апаратом стали на вищій щабель у сфері соціальної політики. Церква передусім брала участь у роботі, що пов'язана з турботою про бідних і доглядом за хворими через чернечі ордени та інші католицькі соціальні організації. Важливо відзначити, що пасторська діяльність, яку виконували душпастирі в лікарнях, притулках для сиріт, в'язницях, не відповідала специфіці католицької церковної історії.

Наведені дані стосуються переважно середини 1930-х рр., але, як свідчать першоджерела, співвідношення, а також напрями державно-церковної взаємодії, які були окреслені вище, притаманні всій епосі, що вивчається.

У 1937 р. знову дійшла черга до розширення юрисдикції регента. В рамках цього впорядковувалося, крім інших, і питання спадкування влади, оскільки прийнятий Закон уможливив, щоб регент М. Горті за певних умов мав право призначати свого наступника. [6, old. 136]

Протягом усього досліджуваного історичного періоду, з 1918 по 1940 рр. організатором та активним керівником католицьких церковних громад в Угорщині був заступник архієпископа Я. Мейсарош. Розвиток церковних громад він пов'язував зі специфікою моменту, що полягала в анулюванні старої монархії, за якої через право верховного патронату багато аспектів життя держави і католицької церкви тісно переплелися між собою. Якщо церква не бажала зазнати розпаду разом із розпадом монархії, вона повинна була відшукувати і знаходити нові форми взаємовідносин і рамки співпраці з новою владою в Угорщині. Центром зосередження зусиль з вирішення проблеми організації католицьких церковних громад став Будапешт, вірники якого в перші два десятиріччя ХХ ст. найбільш масово відірвалися від церкви. Парафіяльні рамки душпастирської діяльності в столиці відображали на той час стан, характерний для початку ХІХ ст. Станом на 1822 р. у Пешті діяли 5 парафій, а станом на 1918 р. – 7. Ці 7 парафій здійснювали пасторський супровід майже для півмільйона католицьких вірників. Якщо в різних регіонах Угорщини діяли тисячі парафій, що нараховували 4–5 тис. осіб, то деякі парафії Будапешта, які територіально відповідали міським районам, наприклад, Терез-Ержебет і Йозефварош, нараховували по 80–90 тис. католиків. Парафіяльні свя-

щеники, котрим допомагали по 5–8 помічників, змушені були виконувати поточну рутинну адміністративну роботу, боротися з вадами душпастирської праці. Естергомська архідієцезія протягом останніх декількох десятиліть поступово втрачала свій вплив на мешканців столиці, що призвело до поширення в ній вільнодумства, ліберальних ідей, а серед робітничих категорій населення – також ідей соціалістичних і комуністичних. Чим ліберальнішим було політико-адміністративне керівництво угорською столицею, тим менше уваги воно звертало на міських католиків. Я. Мейсарош так описував цю ситуацію: «Якщо ми не бажемо віддати наші католицькі установи як здобич у руки ніщивних елементів, нам потрібно діяти... Ми не можемо розраховувати ні на кого, тільки на внутрішні вічні сили, що криються в католицькій церкві, а також на нас самих, на завзяття священників і прив'язаність вірників до дотримання основ віри» [1, old. 18–19].

Отже, в новій ситуації церква повинна була потурбуватися про своє існування. Для цього напрошувалося створення автономної організації, до якої максимально були б залучені миряни. Але раніше, якщо й обговорювали автономію, то мислили її розбудову за принципом «зверху донизу», починаючи зі створення загальнонаціонального органу. Тепер, у новій скрутній історичній ситуації, було усвідомлено, що можливий і зворотній принцип – «знизу доверху». Оскільки найменшою церковною громадою є парафія, постало питання розбудувати на її рівні новий релігійно-громадський орган. Дійшовши такого висновку, Я. Мейсарош розробив відповідний план і наприкінці листопада 1918 р. подав його на розгляд князя-примаса Я. Черноха, котрий у своєму приписі від 30 листопада того ж року розпорядився щодо втілення цієї ідеї в життя. Наведемо цей документ майже дослівно, адже в ту епоху він був вирішальним для розуміння сутності відносин між вірниками та ієрархами католицької церкви. «Оскільки радикальні перетворення в житті Угорської держави матимуть значний вплив і на зовнішній правопорядок церкви, то вже зараз, із належним передбаченням, необхідно планувати такі правові основи, на які церква зможе обпертися при руйнації старої правової основи. Може прийти той час, коли церква, залишившись без допомоги держави, зокрема й матеріальної, без патронату, буде змушена опиратися виключно на своїх вірників. Така перспектива вимагає організації католицьких вірників при парафіях, щоб таким чином можна було краще їх інструктувати щодо небезпек і цер-

ковних заходів, підвищувати в них католицьку самосвідомість і солідарність, збільшувати їхню зацікавленість і жертвовність, зробити стосунки душпастиря та його вірників більш безпосередніми» [1, old. 20].

Висновки. Відносини між Угорською державою і церквою в період регентства М. Горті можна

охарактеризувати такими, що значною мірою гармонійно співіснували, посилюючи й доповнюючи одне одного, діючи за принципом: зміцнення церкви сприяє зміцненню державності. Розвиток державно-церковних відносин в Угорщині у міжвоєнний період є важливою темою, що потребує майбутніх досліджень.

Список літератури:

1. A Budapesti Rk. Egyházközösségek első tíz éve. Szerk. I. Hauser. Budapest : Kiadja Budapesti Rk. Egyházközösségek Központi Tanácsa, 1930. 31 old.
2. Borovi J. A magyar tábori lelkészet története. Budapest : Zrínyi Kiadó, 1992. 302 old.
3. Balogh M., Gergely J. Egyházak az újkori Magyarországon. 1790-1992. Budapest : MTA Történettudományi Intézete, 1993. 402 old.
4. Czizmadia A. A magyar állam és egyház jogi kapcsolatainak kialakulása és gyakorlata a Horthy-korszakban. Budapest : Akadémiai Kiadó, 1966. 404 old.
5. Gergely J. A katolikus egyház története Magyarországon : 1919–1945. Budapest : Pannonica, 1999. 400 old.
6. Juhász Gy. Magyarország külpolitikája 1919–1945. Budapest : Kossuth Könyvkiadó, 1988. 485 old.
7. Romsics I. A Trianoni békeszerződés. Budapest : Osiris Kiadó, 2007. 207 old.

Ronai L.M. THE DEVELOPMENT OF STATE-CHURCH RELATIONS IN HUNGARY IN THE INTERWAR PERIOD

The relationship between the state and the church in the political and economic spheres is analyzed. Problems of church communities as a fundamental basis of Catholic autonomy, characterized the activities of religious movements and associations are considered in the study. The role of the Roman Catholic Church in the field of education and culture, achievements and weaknesses of Catholic historiography are described.

The socio-political life of the country repeatedly posed challenges to the Catholic Church, and its reactions to them were reflected in political activity, especially in 1919–1923, the early 1930s and the last period of World War II.

The role and activities of the church in the interwar period in Hungary are described in the study. The influence and role of the church in Hungary in the interwar period. Features of the functioning of churches.

The peculiarities of state-church relations in the interwar period are analyzed in the work. The activity and influence of the Catholic Church in Hungary in the interwar period are analyzed. The role and importance of the Catholic Church in Hungarian society in the interwar period is confirmed by the statistics of three censuses, conducted respectively in 1920, 1930 and 1941. It is analyzed that Catholics throughout the historical period between the two world wars made up the vast majority of the population of Hungary. Until the 1930's there were no significant changes in the religious composition of the country's population.

The activities of chaplains are analyzed in the study. An important area of cooperation between the Hungarian state and the Catholic Church was chaplaincy in the armed forces.

Features of the development of the Catholic Church in Hungary are analyzed in the paper. Characteristics of other religious denominations and their role in Hungary in the interwar period.

Regarding the affiliation of different social strata of the population to a particular denomination, no clear and consistent patterns in the interwar period were found.

Key words: church, state, Hungary, interwar period, politics.